

Pukovnik

mr TODOR MIRKOVIĆ

Razmatranja o ekonomskom ratu

Pojam, cilj i sredstva ekonomskog rata

Pojam »ekonomski rat«, koji se često upotrebljava u ekonomskoj i vojnoj literaturi, nije dovoljno jasno definisan i sadržajno određen. U ekonomskoj teoriji, termin »ekonomski rat« sve češće se koristi umesto termina »carinski rat« i »posmatra se, pre svega, kroz ulogu države u regulisanju međunarodne ekonomske saradnje, u stimulisanju konkurentskih mogućnosti domaćih proizvođača ili, pak, u formiranju sistema barijera koje inostrani dobavljači teško mogu da savladaju».¹ U vojnoj literaturi taj termin češće je primenjivan tek uoči drugog svetskog rata, a u toku rata zvanično je usvojen od nekih zemalja; u prvom redu V. Britanije, SAD i Francuske. Te zemlje su razvile teoriju o ekonomskom ratu i u praksi primenile njene osnovne principe. U posleratnom periodu učinile su značajan napor u uopštavanju iskustava iz »vođenja« ekonomskog rata i sagledavanja njegovih specifičnosti u savremenim uslovima.

U nas se ekonomski rat u nešto većoj meri razmatra u ekonomskoj nego u vojnoj literaturi. Naša »Vojna enciklopedija« ga definiše kao »skup ekonomskih, vojnih i političkih mera, koje jedna ili više država preduzimaju u miru radi slabljenja ekonomskog i vojnog potencijala druge države (zemlje) i postizanja ciljeva bez oružane borbe...«, u širem, odnosno kao »sve one mere (pre svega vojne), koje u ratu dve strane primenjuju radi slabljenja ekonomskog i vojnog potencijala, i postizanja ciljeva zbog kojih su u rat ušle« — u užem smislu.²

Sovjetska vojna teorija ne priznaje ekonomski rat kao vojnu (ratnu) kategoriju, jer rat je — prema sovjetskim gledištima, samo

¹ *Ekonomski leksikon*, izd. »Savremena administracija«, Beograd 1975, str. 306—307.

² *Vojna enciklopedija*, t. 2, »Ekonomski rat«, str. 629.

oružani sukob, a sve ostale aktivnosti (ekonomske, političke i druge) doprinose uspehu oružanih snaga i postizanju onih ciljeva zbog kojih se ušlo u rat.

U stvari, ekonomski rat, i nije rat u osnovnom značenju tog pojma pod kojim se najčešće podrazumeva sukob protivničkih strana, čiji osnovni sadržaj čini oružana borba. Ali, rat se ne svodi samo na oružanu borbu, a pobjedu nad protivnikom ne postižu samo oružane snage. Rat je mnogo širi i složeniji pojam, jer u sebe uključuje i druge oblike borbe — političku, ekonomsku, diplomatsku i druge, koji imaju veoma velik značaj za pripremu i vođenje rata i postizanje pobjede nad protivnikom, naročito u savremenim uslovima.

Prilikom razmatranja ekonomskog rata, njegovog pojma, cilja i značaja, nužno se polazi od činjenice da je ekonomski faktor jedan od osnovnih faktora rata, a ekonomska moć — osnova vojne moći. Taj faktor, naravno, ne sme se apsolutizovati, kakva tendencija postoji kod nekih zapadnih, naročito britanskih i američkih vojnih teoretičara i stratega, ali se ne može ni zanemariti značaj ekonomskog potencijala za pripremu i vođenje rata,³ bilo klasičnog ili nuklearnog. Slabljenjem tog faktora, u stvari, slabljenjem ekonomske moći, istovremeno se slabi vojna moć potencijalnog ili stvarnog protivnika, čime se bitno utiče na postizanje osnovnog političkog i vojnog cilja — nametanje volje ili potpun poraz protivnika.

Prema tome, *»ekonomski rat«* predstavlja skup mera (ekonomskih, političkih i vojnih), koje jedna zemlja ili grupa zemalja preduzima u vreme mira, naročito u uslovima jako zategnute situacije ili uoči izbijanja neprijateljstva, a takođe i u vreme rata, radi slabljenja ekonomske i vojne moći potencijalnog ili stvarnog protivnika.⁴ U

³ Veliki značaj ekonomskom faktoru u ratu pridavali su takođe F. Engels i V. I. Lenjin. Tako, na primer, odlučujući uticaj ekonomike na vođenje rata Engels je objašnjavao: »... naoružanje, sastav, organizacija, taktika i strategija zavise, pre svega, od dostignutog stepena proizvodnje«. Ili: »Čitava organizacija i način borbe armija, a time i pobjeda ili poraz, zavise od materijalnih, tj. ekonomskih uslova...« (*Antidiring*).

Slično tome, Lenjin je pisao da »u građanskom ratu, kao i u svakom ratu, odlučujuća činjenica koju niko u principu ne osporava — je ekonomika« (*Sabrana dela*, knj. 25, str. 181).

⁴ Postoje i nešto drugačije definicije termina ekonomski rat, kao na primer, ona data u terminološkom rečniku KoV SAD, prema kojem je ekonomski rat (*Economic Warfare*) »korišćenje u odbrambene svrhe, kako za vreme mira tako i za vreme rata, od strane vojnih i civilnih organa svih sredstava za održavanje ili povećanje ekonomskog ratnog potencijala jedne zemlje i njenih (mogućih) saveznika i, nasuprot tome, ofanzivno korišćenje svih mera, u miru i u ratu, radi smanjenja ili neutralisanja ekonomskog ratnog potencijala (potencijalnog) neprijatelja i njegovih saveznika«. (*Dictionary of The United States Army Terms*, mart 1969. god.). Ovde je u većoj meri naglašena »odbrambena« uloga ekonomskog rata, mada je američka koncepcija tog »rata« u svojoj suštini ofanzivna.

miru, to je skup ekonomskih i političkih mera, često podržavanih vojnim snagama i sredstvima, koje preduzima jedan ili više država radi slabljenja ekonomskog i vojnog potencijala druge države (ili država) i stvaranja ekonomske a time i političke zavisnosti radi postizanja ciljeva bez oružane borbe.⁵ To je oblik političkih, ekonomskih i vojnih pritisaka koji može da traje veoma dugo, i može, ali ne mora da dovede do oružanog sukoba. Krajnji ishod zavisi od mnogih okolnosti, uključujući međunarodni položaj, ekonomske, političke i vojne mogućnosti zemlje, stepen njene ekonomske zavisnosti od inostranstva i dr., a pre svega od spremnosti zemlje — žrtve tog oblika agresije da se organizovano suprotstavi i odoli tim pritiscima.

Posle izbijanja oružanog sukoba, oblici ekonomskog rata, koji se preduzimaju u miru — naročito oni u oblasti spoljne trgovine, znatno se pojačavaju.⁶ Tada se u većoj meri koriste oružane snage (za sprovođenje blokade, razaranje privrednih objekata i resursa i dr.), a preduzimaju se i nove mere. Vođenje ekonomskog rata se podređuje opštem cilju borbe zbog kojeg se ušlo u rat, a svrha je uvek ista — paralisati ekonomski i vojni potencijal protivnika, i time izazvati njegov poraz.

Cilj ekonomskog rata koji se vodi u miru, prema tome, jeste da se protivnik prisili na političke i vojne ustupke, da se postigne izvojevanje pobede bez upotrebe oružane sile ili, ukoliko se to ne može postići — da se oslabe njegove ekonomske i vojne mogućnosti i time olakša postizanje uspeha u eventualnom oružanom sukobu. U ratu, cilj ekonomskog rata je da se oteža snabdevanje oružanih snaga i stanovništva protivničke strane i olakša postizanje pobede.⁷

Sredstva ekonomskog rata su mere ekonomske politike u oblasti međunarodnih ekonomskih odnosa, uključujući instrumente za regulisanje tokova robne razmene i monetarnih tokova, pomoć inostran-

⁵ Leo Mates kad kaže da je ... »najveći uspeh strategije izvojevanje pobede bez upotrebe vojnih snaga« (v. »Korjeni odbrambene doktrine i vanjske politike Jugoslavije«, VD, 1/79). A s tim u vezi, u članku »Bitka bez oružja«, objavljenom u časopisu »Islamska odbrana«, 1/79, pored ostalog kaže se da se rat može dobiti savremenim naoružanjem — avionima, topovima, raketama i dr., ali da »postoje i druga važna sredstva — politički i ekonomski pritisci — kojima se može izmeniti tok sukoba«.

⁶ Usmeravaju se prvenstveno ka otežavanju ili sprečavanju uvoza naoružanja, opreme i materijala od strategijskog značaja, kao i ostalih dobara neophodnih za snabdevanje oružanih snaga i stanovništva i za normalno funkcionisanje ratne privrede protivničke strane.

⁷ Američki pisac Džon Klark navodi da je glavni cilj ekonomskog rata uskraćivanje potencijalnom protivniku korišćenja resursa (ekonomskih), kako bi mu se smanjio broj strategijskih opcija, koje su za njega ostvarljive. Navodi takođe da je ekonomski rat elemenat »hladnog« i stvarnog rata, i da se vodi na vlastitim i stranim teritorijama da bi se povećala vlastita ekonomska moć i odbrambena sposobnost, a da se neprijatelju »oduzme« (smanji) njegov ekonomski i vojni »potencijal«. *Nova ekonomika nacionalne odbrane*, Njujork 1963.

stvu, političke i ekonomske pretnje, pritisci i drugo. Oružane snage su važno sredstvo ekonomskog rata, a — obezbeđenje i podršku ostalih oblika ekonomskog rata (u miru) ili kao njegovo glavno sredstvo — za obezbeđenje ekonomske blokade i drugo (u ratu).

Oblici ekonomskog rata

Izvesni oblici ekonomskog rata javljaju se vrlo rano, kao sastavni deo opšteg rata. U državama drevnog Istoka, na primer, uništavana su naselja, usevi, voćnjaci i drugo da bi se otežalo snabdevanje protivnikovih snaga. U ratovima između grčkih državnica uništavani su maslinjaci, vinogradi i druga materijalna dobra ako se nisu mogla braniti.

Razvitkom proizvodnih snaga, pomorstva i trgovine ekonomski rat dobija nove oblike, naročito na moru. Zatvaranje luka i napadi na objekte i komunikacije na moru, postali su gotovo redovni oblici aktivnosti protivničkih snaga. U 19, a naročito u prvoj polovini 20. veka, ekonomski rat postaje jedan od glavnih oblika međusobne borbe velikih sila. Višemilionske armije, opremljene sredstvima savremene ratne tehnike, zahtevale su ogromne količine raznovrsnih sredstava za svoje materijalno-tehničko obezbeđenje, a nova sredstva ostvarivala su nove dimenzije — pored kopnene i pomorske, još i vazдушnu. Ratna dejstva, naročito u drugom svetskom ratu, proširena su i na ekonomske objekte u dubini teritorija zaraćenih strana, koji su postali stratezijski ciljevi vazduhoplovnih snaga i raketnih jedinica. U periodu posle drugog svetskog rata, svet se našao u stanju »hladnog rata«, koji se smenjuje ili vodi uporedo sa tzv. specijalnim ratom; ekonomski rat je jedan od vidova »hladnog«, odnosno »specijalnog rata«.

Oblici ekonomskog rata, prema tome, su veoma raznovrsni, osobito kada se razmatra vođenje tog rata i u miru i u ratu. To su, osim carine, poreza i slično, ograničenje, zabrana i kontrola izvoza i uvoza, blokada, bojkot, razni oblici borbe za povećanje vlastitog i slabljenje neprijateljskog ekonomskog i vojnog potencijala, dejstvo po ekonomskim objektima protivnika, uskraćivanje neprijatelju korišćenje ekonomskih resursa na privremeno zaposednutoj teritoriji i drugo. Njihovo dejstvo, sa vojnog stanovišta, posmatra se prvenstveno u odnosu na oružane snage i vojnu (odbrambenu) sposobnost zemlje prema kojoj se ekonomski rat vodi.

Ograničenje, kontrola i zabrana izvoza i uvoza preduzima se u uslovima zategnutih međunarodnih odnosa i uoči izbijanja neprija-

teljstva, prema zemlji (ili zemljama) potencijalnog protivnika.⁸ U prošlosti te mere naročito su bile izražene u vreme oružanih sukoba, kada su zaraćene strane obustavljale međusobnu robnu razmenu i nastojale da ograničenja u trgovini sa protivničkom stranom nametnu i zemljama van sukoba. To je bio slučaj, na primer, za vreme prvog i drugog svetskog rata, kada su vodeće savezničke sile nastojale da nametnu ograničenja u oblasti sopljne trgovine neutralnim zemljama,⁹ koje inače imaju pravo da trguju i sa jednom i sa drugom zaraćenom stranom.

Sve te mere preduzimane su da bi se otežalo ili onemogućilo korišćenje spoljnih izvora za snabdevanje oružanih snaga, industrije (naročito vojne) i stanovništva protivnika, oslabio njegov ekonomski i vojni potencijal i olakšalo postizanje pobeđe.

U posleratnom periodu, velike sile i blokovi u svojim međusobnim odnosima i u odnosima s malim i nesvrtnim zemljama preduzimaju mere ograničenja, zabrane i kontrole izvoza, radi postizanja odgovarajućih političkih i stratejskih ciljeva.

Sjedinjene Američke Ddržave su, na primer, još 1948. godine nametnule ograničenja na izvoz u SSSR i druge socijalističke zemlje, a 1949. godine donele i Zakon o kontroli izvoza (Export Control Act of 1949) čiji je cilj bio »da se spreči snabdevanje potencijalnog protivnika materijalima koji bi mogli biti upotrebljeni u ratu protiv SAD«.

Ograničenja na izvoz u SSSR i druge socijalističke zemlje SAD su nametnule i svojim zapadnim saveznicima, na taj način što su zakonskim propisima predvidele obustavu vojne, ekonomske i tehničke pomoći svakoj zemlji koja dozvoli izvoz u SSSR i druge socijalističke zemlje: a) naoružanja, municije i drugih ratnih materijalnih sredstava, i materijala nuklearne energije; b) ostalih materijala, koji se mogu koristiti za proizvodnju naoružanja ili održavanje oružanih snaga.

Na zahtev evropskih zemalja NATO, kojima nametnuta ograničenja nisu odgovarala, restrikcije su nešto ublažene. Liste zabranje-

⁸ U doba slobodne trgovine, kontrola i zabrana izvoza i uvoza izjednačavala se skoro sa objavom rata ili je preduzimana kao uvod u rat. Međutim, posle drugog svetskog rata ušla je gotovo u redovnu praksu politike nekih zemalja, naročito zapadnih.

⁹ Na početku prvog svetskog rata, na primer, V. Britanija je objavila listu zabranjenih proizvoda za izvoz u Nemačku. Ta zabrana se odnosila ne samo na privrednike V. Britanije, već i na neutralne zemlje. Takozvanim ratnim trgovinskim sporazumima, koje je uoči izbijanja drugog svetskog rata V. Britanija nametnula neutralnim zemljama, ovima je zabranjen direktan izvoz i reeksport u Nemačku i Italiju. Velika Britanija je preduzela mere kontrole sprovođenja u život odredaba tih sporazuma, koje su bile prilično rigorozne i dosta efikasne.

nih proizvoda za izvoz su smanjene, a vremenom su zauzimani nešto liberalniji stavovi u odnosu na izvoz u neke istočnoevropske zemlje (Poljska, Mađarska, Rumunija) — sve zasnovano na tekućim procesima SAD, koje uključuju, pored ostalog, konkretne odnose između tih zemalja i SSSR-a, njihova unutrašnja kretanja i drugo. Poslednjih nekoliko godina u vladi i Kongresu SAD naširoko je diskutovano o daljoj »liberalizaciji« trgovine sa SSSR-om i davanju SSSR-u statusa »najpovlašćenije nacije«, a uporedo s tim znatno je liberalizovan izvoz iz zapadnoevropskih zemalja u SSSR i istočnoevropske zemlje, kao i iz ovih zemalja u zemlje Zapadne Evrope.

Međutim, najnovijim razvojem događaja taj pozitivan proces je zaustavljen. Kao reagovanje na sovjetsku vojnu akciju u Afganistanu, SAD su obustavili dalje isporuke pšenice i uveli nove restriktivne mere u razvoju ekonomskih odnosa sa SSSR-om.¹⁰ Istovremeno vrše pritisak na svoje partnere u NATO da i oni preduzmu odgovarajuće ekonomske sankcije prema SSSR-u.

SAD su 1949. godine ograničile izvoz i u NR Kinu, a nakon ulaska Kine u korejski rat, donele zakon o potpunoj zabrani izvoza u Kinu i Severnu Koreju. Godine 1962. uvele su potpunu zabranu trgovine sa Kubom, koja je i dalje, sa manjim izuzecima, na snazi. Međutim, uporedo sa normalizovanjem diplomatskih i razvojem međudržavnih odnosa SAD — Kina, ranije nametnute restrikcije u ekonomskim odnosima sa Kinom se ublažavaju, a u SAD se razmatra ublažavanje ograničenja ekonomskih odnosa i sa Kubom.

Carine su jedna od najpoznatijih i često primenjivanih mera ograničenja izvoza i uvoza. One su instrument ekonomske politike svake zemlje, ali se koriste i kao oblik ekonomskog rata. U uslovima zategnutih međunarodnih odnosa, pojedine zemlje nameću tako visoke carine da učine nerentabilnim ili skoro nemogućim uvoz robe iz svake zemlje potencijalnog protivnika. S obzirom na veoma snažno dejstvo carina, mere koje pojedine zemlje preduzimaju na tom planu nazivaju se još i »*carinski rat*«. Carine su međutim, često bile samo prethodnica strožijih represivnih mera, kao što su kontrola i delimična ili potpuna zabrana izvoza i uvoza.

¹⁰ Prema časopisu *U. S. News and World Report* od 21. I 1980, vlada SAD je, kao odgovor na vojnu intervenciju SSSR-a u Afganistanu, uvela embargo na isporuke žita (bio ugovoren izvoz od 17 miliona tona u 1980. godini), uskratila pravo ribarenja sovjetskih brodova u američkim vodama i zabranila izvoz savremene tehnologije u SSSR. Osim toga, obnovila je isporuke naoružanja i vojne opreme Pakistanu, inicirala vojnu saradnju sa Kinom, kao glavnim protivnikom SSSR-a i pojačala svoje vojne aktivnosti u području Bliskog istoka i u Persijskom zalivu.

Blokada se preduzima radi sprečavanja svakog ekonomskog i finansijskog prometa zemlje pod blokadom sa stranim svetom. Načelno sledi organičenje i zabranu izvoza u zemlju (zemlje) potencijalnog ili stvarnog protivnika i u tom smislu ona je deo mera preduzetih na planu kontrole sprovođenja odluka i sprečavanja njihovog kršenja. Izvodi se u ratu, a u izvesnim slučajevima i u miru, uglavnom pomorskim snagama.

Blokada može da bude delimična ili potpuna. Delimičnom blokadom se kontrolišu ili zatvaraju pojedine luke i pravci pomorskog transporta, a pri potpunoj se preduzima šira kontrola pomorskog saobraćaja.

U prošlosti je bilo više primera primene blokade kao oblika ekonomskog rata (Napoleonova kontinentalna blokada krajem 18. i početkom 19. veka, britansko-francuska blokada Nemačke i Italije u vreme prvog svetskog rata, angloamerička blokada Sovjetske Rusije 1918—1920. i dr.). Uvek je preduzimana radi sprečavanja ekonomskih odnosa zemlje prema kojoj se sprovodi sa inostranstvom.

U miru blokada ima karakter represalija i sprovodi se u sklopu ostalih mera — političkih, ekonomskih i vojnih pritisaka, da bi se zemlja prema kojoj se primenjuje prinudila na ustupke. U tom smislu posebno je kakratkeristična blokada Kube od strane SAD. Pošto su prethodno uvele zabranu na izvoz u Kubu, SAD su u jesen 1962. godine, u vreme tzv. raketne krize, sprovele totalnu pomorsku i vazдушnu blokadu Kube, u kojoj su angažovale oko 450 ratnih brodova i 1.200 aviona. Snagama ratne mornarice su izdale naređenje da zaustave svaki brod koji bi plovio prema Kubi, a snagama ratnog vazduhoplovstva — da presretnu svaki avion koji bi leteo prema Kubi ili iz Kube. Blokada je preduzeta radi sprečavanja ekonomskih odnosa Kube sa spoljnim svetom i dopremanja stranog (sovjetskog) naoružanja (raketa) na Kubu.

Slične mere SAD su preduzimale i prema Vijetnamu u vreme svog vojnog angažovanja u Jugoistočnoj Aziji.

Bojkot je dopunska mera zabrane izvoza i blokade. Primenjuje se u ratu i u miru. SAD su, na primer, nakon zavođenja blokade Kube zabranile pristajanje u svojim lukama svim onim brodovima koji su pristajali u kubanskim lukama, a slične mere preduzimaju i neke arapske zemlje u odnosu na brodve koji svraćaju u izraelske luke. Bojkot se primenjuje i u odnosu na firme koje nastavljaju da održavaju ekonomske odnose sa zemljama prema kojoj je zaveden embargo.

Ekonomska, vojna i tehnička pomoć. Nasuprot ograničenja i zabrane izvoza i uvoza, u toku i posle drugog svetskog rata razvijen je sistem ekonomske, vojne i tehničke pomoći, koju velike sile pružaju savezničkim i prijateljskim zemljama, u prvom redu radi jačanja njihove vojne moći. Glavni davaoci pomoći u toku drugog svetskog rata bili su SAD, a u posleratnom periodu SAD i SSSR, a jednim delom i ostale blokovske sile, kao i NR Kina.

Pomoć SAD saveznicima za vreme drugog svetskog rata na osnovu Zakona o zajmu i najmu, a u posleratnom periodu na bazi tzv. Maršalovog plana¹¹ i Zakona o uzajamnoj bezbednosti pružana je »onim zemljama, čija je odbrana (bila) od bitnog značaja za odbranu SAD«.

Ekonomska i vojna pomoć SAD u početku je davana pretežno zemljama Zapadne Evrope radi konsolidovanja vlada tih zemalja i jačanja njihovih oružanih snaga. Dalji razvoj međunarodne situacije i ekonomskog jačanja evropskih zemalja NATO, uslovio je preraspodelu američke pomoći (relativno veće davanje zemljama Dalekog istoka i Jugoistočne Azije), kao i izmenu njegove strukture (prodaja naoružanja i opreme, licenci i drugog umesto besplatne vojne, ekonomske i tehničke pomoći).

SSSR je, takođe, pri kraju rata i u posleratnom periodu pružio znatnu vojnu i ekonomsku pomoć inostranstvu, najpre novonastalim socijalističkim zemljama, a kasnije i zemljama u razvoju.

Obe supersile nastavljaju da pružaju pomoć — SAD pretežno ekonomsku i tehničku, a SSSR vojnu,¹² uglavnom nerazvijenim i zemljama u razvoju.

Pomoć nerazvijenim zemljama i zemljama u razvoju, naime, velike sile daju uglavnom na bazi bilateralnih aranžmana. U stvaranju tih aranžmana, pored ekonomskih redovno su prisutni politički i stratezijski interesi, tj. težnja velikih sila — davaoca da posredstvom »pomoći« ostvare prisustvo i uticaj u zemljama — primaocima, da obezbede kontrolu stratezijski važnih područja i pristup izvorima sirovina od stratezijskog značaja, sa kojima one raspolažu. Snažno

¹¹ Sjedinjene Američke Države ponudile su pomoć iz programa Maršalovog plana i socijalističkim zemljama. Međutim, pošto je ta pomoć bila sračunata na vraćanje tih zemalja na pozicije tzv. zapadne demokratije i ostvarivanje američkog uticaja u njima, to ni jedna socijalistička zemlja nije prihvatila tu ponudu.

¹² Prema jednom stranom izvoru (»Beleške« sa 24. sednice Skupštine ZEU, Pariz, novembar 1978, sv. 2, str. 98), od ukupne pomoći SAD zemljama u razvoju 24% se odnosi na vojnu pomoć, a od ukupne sovjetske pomoći ZUR 60 do 70% je vojna pomoć.

je prisutna težnja velikih sila, naročito zapadnih da se uporedo sa izvozom tehnologije i kapitala »izveze« i vlastiti model društveno-ekonomskog sistema.¹³

Ekonomska, vojna i tehnička pomoć koju velike sile daju stranim zemljama, kao oblik ekonomskog rata posmatra se uporedo sa embargom i zabranom izvoza. Takvu pomoć, naime, velike sile daju sve dok nalaze da se unutrašnja i spoljna politika zemlje — primaoca ne sukobljava sa političkim i strategijskim interesima zemlje — davaoca. Ukoliko zemlja — primalac pokuša da vodi samostaliju politiku koja se ne uklapa u političke i strategijske ciljeve zemlje — davaoca pomoći, onda po pravilu slede sankcije — nametanje embarga, uskraćivanje daljeg korišćenja kredita po prethodno postignutim aranžmanima, zabrana isporuka rezervnih delova za već nabavljeno naoružanje, uskraćivanje stručne pomoći itd. Takve mere utoliko su snažnije izražene ukoliko zemlja — primalac u većoj meri za visi od strane pomoći i one mogu veoma negativno da se odraze na vojnu moć i odbrambenu sposobnost zemlje — primaoca, s obzirom da se one najčešće preduzimaju u uslovima kada je pomoć najpotrebnija. To je u mnogo slučajeva već potvrđeno u posleratnim međunarodnim odnosima, posebno u odnosima SAD sa nekim afro-azijskim i latinskoameričkim zemljama. Takve mere preduzimao je i prema našoj zemlji SSSR posle 1948. godine i, nešto blaže, SAD krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina.

Embargo je, od svog prvobitnog značaja — prisilno zadržavanje brodova u lukama zemlje koja ga nameće, evoluirao u svojevrsan oblik ograničenja i zabrane izvoza. Međutim, kada se govori o embargu kao posebnom obliku ekonomskog rata, onda je posebno značajno da se istakne nametanje embarga na izvoz naoružanja i vojne opreme, kao mere »kažnjavanja« zemlje — primaoca vojne pomoći zbog njene političke i vojne nediscipline (neposlušnosti). Naime, vojna pomoć i isporuka naoružanja i opreme uopšte veogma je snažan instrument u rukama velikih sila. Ona se koristi ne samo za vojno jačanje prijateljskih zemalja, već i kao veoma »oštar bič« za držanje primalaca pomoći u određenom stepenu zavisnosti i pokornosti. Veoma je česta pojava da velike sile prete obustavom ili ukidaju vojnu

¹³ O karakteru i cilju ekonomske i tehničke pomoći velikih sila nerazvijenim i zemljama u razvoju, u »Beleškama« sa 24. sednice Skupštine ZEU od novembra 1979), zabeleženo je, na primer, da u pomoći novonastalim nezavisnim zemljama nije sadržano »nastojanje da se doprinese rešavanju ekonomskih problema tih zemalja, niti da im se pomogne da stabilizuju i obezbede sebi mesto u svetskoj zajednici, već da se obezbedi politička moć zemlje — davaoca«.

pomoć i isporuke naoružanja i opreme ukoliko se zemlja — primalac u svojoj politici, naročito spoljno, ne ponaša onako kako to želi zemlja — isporučilac.

U savremenim uslovima, embargo ne nameće samo jača ekonomski slabijoj zemlji, što je inače pravilo. Embargom se služi i ekonomski slabija, ali u pojedinim vrstama sirovina ili materijala veoma bogata zemlja (ili grupa zemalja). To najbolje ilustruje primer nametanja embarga od strane arapskih zemalja na izvoz nafte u SAD i neke zapadnoevropske zemlje zbog njihove podrške Izraelu u četvrtom arapsko-izraelskom ratu. Tada su arapske zemlje upotrebile naftu kao veoma snažno oružje.

Trka u naoružanju osim političkog i vojnog prestiža u svetu, kojem teže supersile, ima za cilj i ekonomsko iznuravanje protivničke strane. To se vidno zapaža u odnosima između supersila i blokova, s tim što trku u naoružavanju nameću SAD i NATO, kao ekonomski jača strana.

SAD i NATO ne forsiraju trku u naoružavanju samo zato da bi dostigli ili prestigili SSSR na vojnom planu, već i radi ekonomskog iscrpljivanja i vojnog slabljenja SSSR i ostalih zemalja Varšavskog ugovora.

Vojni budžet SAD dostigao je iznos od oko 140 milijardi dolara, a ostale zemlje NATO izdvajaju za vojne potrebe oko 70 milijardi dolara godišnje. Tim sredstvima finansiraju održavanje oružanih snaga jačine od oko pet miliona ljudi, sa 28.500 tenkova, 25.000 borbenih aviona i 1.500 ratnih brodova.¹⁴ Da bi održali isti ili približno isti nivo oružanih snaga, SSSR i ostale zemlje VU moraju da izdvajaju približno isti iznos novčanih sredstava (manji za razliku u platama i nižim troškovima proizvodnje naoružanja i opreme), što je za znatno manje ekonomske mogućnosti SSSR-a i zemlje VU veoma veliko opterećenje.

Prekomerno opterećenje privrede vojnim izdacima ne samo da usporava ekonomski rast i porast ličnog i društvenog standarda već se može negativno odraziti i na celokupnu odbrambenu sposobnost zemlje (zemalja) sa visokim vojnim naprezanjem, naročito ako je to naprezanje dugoročno.

SAD, u stvari, cene da usporen privredni rast i nizak životni standard stanovništva SSSR-a i ostalih zemalja VU u znatnoj meri utiče na stanje i raspoloženje ne samo stanovništva, nego i njihovih oružanih snaga. Zbog toga nastoje da ograničavanjem ekonomske

¹⁴ Prema publikaciji *Odnos vojnih snaga* (Military Balance 1979—1980), London 1979.

i tehnološke razmene i forsiranjem trke u naoružavanju povećaju i prodube ekonomske i druge unutrašnje teškoće i da oslabe međunarodne pozicije SSSR-a. Ekonomski i vojno oslabljen SSSR, smatraju neki američki autori lakše će moći da se potisne iz pojedinih zemalja i delova sveta, u kojima je prisutan, u vlastitu korist.¹⁵

Trka u naoružavanju, koja se vodi između vojnih supersila i blokova, prenosi se i na ostale zemlje i delove sveta. Njome su zahvaćene i mnoge nesvrstane zemlje, koje su pretežno pod uticajem spoljnih faktora prinuđene da izdvajaju znatan deo svog nacionalnog dohotka za naoružavanje, što se negativno odražava na njihovu ekonomsku, a time i vojnu moć.

Dejstva radi uništavanja ekonomskih resursa na neprijateljevoj teritoriji, kao oblik ekonomskog rata, šire se primenjuju tek u novije vreme — od kada su u upotrebu ušla borbena sredstva velikog radijusa (avioni, rakete).

U vreme kubanske krize, na primer, SAD su korišćenjem raznovrsnih sredstava i metoda, uključujući dejstva iz vazduha, diverzije i sabotaže, masovno uništavale plantaže šećerne trske, fabrike i skladišta sećera, rafinerije nafte i drugo, sve da bi slomile moral stanovništva i armije i prisilile rukovodstvo kubanske revolucije na kapitulaciju. Pri tome, a naročito kasnije u Čileu (u procesu likvidiranja bivšeg predsednika Aljendea), značajnu ulogu su odigrale multinacionalne kompanije, koje su uz pomoć i podršku organa vlade SAD destruktivno delovale na privredu ovih zemalja u kojima su imale krupne filijale i odakle su izvlačile visoke profite.

Oružane snage SAD u Južnom Vijetnamu, primenom avijacije, hemijskih i zapaljivih sredstava masovno su uništavale pirinčana

¹⁵ Radi potpunijeg objašnjenja trke u naoružavanju kao forme ekonomskog rata, vredno je navesti i neke misli iz dela »Prvih 100 časova nuklearnog rata« poznatog poljskog autora Henri Mihalskog. On, pored ostalog, navodi da osnovna ratna doktrina NATO leži u američkoj ratnoj doktrini, koja obuhvata tri osnovne stratezijske koncepcije: logističku, strategiju zastrašivanja i strategiju oružane intervencije. Prva se zasniva na bazi održavanja i nastavljanja trke u naoružavanju i ekonomskom iscrpljivanju socijalističkih zemalja, a druga u pretnji upotrebom nuklearnih oružja kako bi se tim putem postigle određene političke i vojne koristi. Ako se time ne bi mogli postići željeni rezultati, primenila bi se strategija oružane intervencije.

SAD su prihvatile trku u naoružavanju, kaže autor, u nadi da će time dovesti do slamanja i dezorganizacije privrede potencijalnog protivnika. Ta strategija je nazvana logistička, jer njena taktika ima industrijski, naučno-tehnički i finansijski karakter. To je sublimat vrste strategije. Ona ne proklamuje oružanu borbu, već teži da distancira protivnika u oblasti naoružanja i iscrpi ga, nanese mu ekonomske štete i parališe njegove finansijske mogućnosti u odnosu na proizvodnju naoružanja. Osnovni vojno-politički cilj logističke strategije, prema tome, je ekonomska poba nad protivnikom. Taj program SAD i SR Nemačka žele da nametnu socijalističkim zemljama, kao momentalno ekonomski slabijem protivniku...

polja i druge ekonomske resurse, kako bi lišile oslobodilačke snage i narod koji ih je podržavao izvora snabdevanja i na taj način uticale na brže i lakše slamanje njihovog otpora.

U posleratnom periodu, pojedine zemlje u svojim nastupanjima prema inostranstvu često se služe *pretnjom i zastrašivanjem*. Velike sile ističu sposobnost svojih raketno-nuklearnih snaga i spremnost da ih u određenim uslovima upotrebe radi udara po vitalnim vojnim, političkim i ekonomskim ciljevima na teritoriji protivnikove strane. Postojanje takvih realnih mogućnosti s jedne strane i sve brži proces urbanizacije, demografske i industrijske koncentracije, s druge, utiče na gledišta velikih sila i blokova o fizionomiji i karakteru budućeg rata i na vojnu misao uopšte.

Evakuacija i uništavanje materijalnih dobara na privremeno zaposednutoj teritoriji preduzima se da bi se neprijatelju uskratilo korišćenje tih dobara za snabdevanje oružanih snaga. Za vreme Napoleonovih ratova, na primer, Rusi su u toku povlačenja palili čitava sela i gradove da bi otežali snabdevanje Napoleonove armije. U drugom svetskom ratu, iz evropskog dela SSSR-a evakuisana su mnoga industrijska postrojenja na Ural, u Sibir i druge krajeve radi daljeg korišćenja za potrebe vlastitog fronta, ali i radi uskraćivanja mogućnosti da ih neprijatelj koristi. U toku našeg narodnooslobodilačkog rata naše snage i organi narodne vlasti preduzimali su mere da neprijatelju uskrate ili onemoguće korišćenje ekonomskih izvora sa naše teritorije, što se u značajnoj meri odražavalo na stanje i borbene mogućnosti neprijatelja.

Oblici ekonomskog rata prema Jugoslaviji

U odnosima sa Jugoslavijom, velike sile su preduzimale raznovrsne forme ekonomskog rata, od kojih se posebno ističe carinski rat Austro-Ugarske prema Srbiji (1906—1910), neke mere Nemačke uoči drugog svetskog rata, te mere i postupci velikih sila u posleratnom periodu.

Carinski rat Austro-Ugarske prema Srbiji usledio je nakon pada dinastije Obrenovića (1903) i drugih promena u Srbiji i pokušaja srpske vlade da nabavi veće količine naoružanja u Francuskoj. U to vreme, blizu devet desetina izvoza Srbije odlazilo je u Austro-Ugarsku. Carinskim ratom, Austro-Ugarska je želela da iznudi određene ustupke i da Srbiju bezmalo pretvori u svoju koloniju.

Nemačka je između dva svetska rata, naročito od 1934. godine pa dalje, na bazi nepovoljno sklopljenih ugovora i učešća kapitala

u jugoslovenskoj privredi, eksploatisala prirodna bogatstva Jugoslavije i uticala na slabljenje njene ekonomske i vojne moći. Početkom aprila 1941. godine, Nemci su ubacili jednu grupu diverzanata da zaštite Sipski kanal i obezbede slobodnu plovidbu Dunavom svojim brodovima nakon okupacije Jugoslavije.

S druge strane, predstavnici britanskog kapitala su posredstvom nekih bankarskih krugova bivše Jugoslavije finansirali izvoz ili uništavanje onih dobara koje bi Nemci mogli koristiti u daljim operacijama.

U posleratnom periodu velike sile su, služeći se politikom pritiska i ucena, primenjivale raznovrsne forme ekonomskog rata prema Jugoslaviji, uključujući ograničenja izvoza u Jugoslaviji, izvesne oblike blokade, uskraćivanje ekonomske i vojne pomoći, obustavu zajmova, nametanje prekomernih carinskih ograničenja i drugo.

Nakon pogoršanja političkih odnosa 1948. godine, SSSR je najpre znatno smanjio, a kasnije potpuno obustavio vojnu pomoć i isporuke naoružanja i vojne opreme za JNA, i ekonomsku pomoć (zajmove po ranije zaključenim sporazumima). Trgovinu sa Jugoslavijom je ograničio na minimum. Sovjetske postupke sledile su i ostale zemlje Istočne Evrope.

Represivne mere na ekonomskom planu praćene su pretnjom i vojnim pritiscima. Uskraćivanje isporuka naoružanja i vojne opreme i zajmova, kao i ograničavanje trgovine, uz neposrednu vojnu pretnju, negativno se odrazilo na dalji ekonomski razvoj Jugoslavije. Planovi privrednog razvoja morali su se modifikovati, a snabdevanje JNA ratnim materijalnim sredstvima znatno je otežano. Jugoslavija je bila prinuđena da zatraži pomoć u naoružanju od zapadnih sila.

Nakon Staljinove smrti poboljšani su odnosi između Jugoslavije i SSSR-a. Takav kurs naišao je na kritiku američke javnosti i zvaničnih organa SAD. Programi vojne i ekonomske pomoći su na raznim nivoima preispitivani i postepeno ograničavani. Zbog učestalih diskusija u američkom Kongresu i napada na politiku Jugoslavije, sa naše strane otkazana je vojna pomoć koja je primana do 1956. godine.

Na stavove jugoslovenske vlade i odluke Konferencije nesvrstanih u jesen 1961. godine, posebno u pogledu nuklearnih proba, Berlina i Kube, u SAD se oštro reagovalo. Obustavljeno je dalje korišćenje investicionih zajmova, a oktobra 1962. godine Jugoslaviji je oduzeto pravo mogućnosti da se koristi klauzulom najvećeg povlašćenja. Našim brodovima koji su plovili za Kubu, uskraćena je mogućnost pristajanja u lukama Meksičkog zaliva, istočnoj obali SAD i

području Velikih jezera. Uskraćena je takođe mogućnost nabavke rezervnih delova od Pentagona za ranije dobijeno naoružanje i drugo.

Te mere znatno su otežale položaj Jugoslavije, a posebno njen nastup na američko tržište. One, međutim, kao ni one preduzete od strane SSSR-a i drugih socijalističkih zemalja 12 godina ranije, nisu uticale na osnovni kurs našeg političkog i privrednog razvitka.

Odbrambene mere u ekonomskom ratu

Kao što svaka akcija izaziva određenu reakciju, tako i određene aktivnosti u vođenju ekonomskog rata izazivaju odgovarajuće mere odbrane i zaštite.

Odbrana od ekonomskog rata je utoliko uspešnija ukoliko je organizovanja i blagovremenija. Ona podrazumeva takođe da se unapred predvide mogući oblici i njihove posledice. Zapostavljanje ekonomskog rata je potcenjivanje njegovog značaja u savremenim međunarodnim uslovima može da bude veoma štetno i da umanjuje efikasnost odbrambenih mera, koje bi se naknadno preduzele.

Na planu odbrane i zaštite od ekonomskog rata i ublažavanja njegovih efekata, preduzimaju se raznovrsne mere, uključujući razvoj takve privrede koja će u što manjoj meri zavisiti od stranog tržišta, prostorna diversifikacija spoljne trgovine, stvaranje rezervi sirovina i materijala, posebno onog od strategijskog značaja, organizovanje odbrane važnijih objekata i izvora ekonomskog i vojnog potencijala i drugo.

Razvoju autarhične privrede težile su mnoge zemlje, naročito one koje su se spremale za rat. Tako su, na primer, sile Osovine, posebno Italija i Nemačka, poučene iskustvima iz prvog svetskog rata, u sklopu ostalih priprema za rat, težile razvoju autarhične privrede. Italija je u ustav bila unela termin »autarhija«, a Nemačka je pokušala da ga sprovede u delo. Nastojale su da same sebi osiguraju sirovine i materijale potrebne za vođenje rata. Ukoliko nisu mogle da dobiju prirodne, pokušale su da ih zamene veštačkim. Nemačka je, sem toga, krajem tridesetih godina intenzivirala uvoz prehrambenih proizvoda, pogonskog goriva i maziva, bakra i drugih sirovina, kako bi ublažila posledice blokade koju je očekivala. U preduzimanju tih mera, Nemačka i Italija su računale sa potrebom da time obezbede normalno funkcionisanje industrije i snabdevanje vojske i stanovništva na početku rata, a da će kasnije vojnom ekspanzijom i osvajanjem stranih teritorija obezbediti potrebne sirovine i materijale.

Međutim, praksa iz prošlosti i savremeni uslovi pokazuju da ni jedna zemlja ne može da obezbedi odgovarajući ekonomski i tehnološki progres zatvaranjem u svoje granice. Izuzetak, u izvesnom smislu, mogu da budu SSSR i Brazil, ali i one u znatnoj meri zavise od inostranstva, posebno u odnosu na uvoz tehnologije.

Prema tome, svaka zemlja savremenog sveta ovisi, neka manje neka više, od stranog tržišta, od međunarodne razmene roba i usluga koje teži da obezbedi pod što povoljnijim uslovima. Međutim, u formulisanoj i usvajanoj ekonomskoj, naročito spoljno-ekonomske politike, uvek se moraju imati u vidu strategije velikih sila, što podrazumeva takođe svestrano sagledavanje svih oblika ekonomskog rata i traženje rešenja koja će minimizirati njihove efekte.

Nerazvijene zemlje, naročito u početnoj fazi ekonomskog i društvenog razvoja, upućene su na inostranu vojnu i ekonomsku pomoć. U kasnijoj fazi, međutim, one moraju težiti maksimalnom korišćenju vlastitih mogućnosti. Uvoz tehnologije i kapitala, kao bitnih faktora za brži privredni razvoj i tehnički progres, ne sme da sužava vlastitu naučnoistraživačku bazu i da utiče na zapostavljanje vlastitih mogućnosti. Osim toga, potreba odbrane i bezbednosti mogu da zahtevaju da se u proizvodnji nekih proizvoda, naročito vojnih, odstupi od izvesnih ekonomskih principa, kao što je, na primer, princip komparativnih prednosti. Mada je proizvodnja nekih vrsta naoružanja i opreme u zemljama sa nižom tehničkom i tehnološkom bazom skupa i da se proizvodi te vrste mogu nabaviti na stranom tržištu pod mnogo povoljnijim uslovima, biće potrebna njihova proizvodnja bez obzira na cenu, kako bi se ublažile posledice ekonomskog rata i obezbedio kontinuitet snabdevanja oružanih snaga i u kriznim i ratnim uslovima.

Prostorna diverzifikacija spoljne trgovine takođe je značajna mera preventive i zaštite od dejstava ekonomskog rata.

Za manje i vanblokove zemlje od posebnog je značaja da imaju razvijene ekonomske odnose sa što većim brojem zemalja, jer isključiva ili pretežna orijentacija na jednu zemlju ili grupu zemalja u razvoju ekonomske razmene i tehničke saradnje može da ima dalekosežne posledice ukoliko dođe do ozbiljnijeg i naglog zaoštavanja međusobnih odnosa i prekida te saradnje. To je naročito značajno za vojnoekonomske odnose, jer je preorijentacija u nabavkama stranog naoružanja i opreme uslovljena vremenom, a još je trajniji proces preobuke i osposobljavanja kadra za rukovanje sredstvima ratne tehnike drugog porekla i drugih karakteristika.

Posledice ekonomskog rata znatno mogu biti ublažene blagovremenim obezbeđenjem rezervi *strategijskih i drugih materijala*. U posleratnom periodu, u stvari, mnoge zemlje, u sklopu opštih priprema za rat, stvaraju zalihe *strategijskih sirovina* i tzv. kritičkih materijala. Sjedinjene Američke države, na primer, od 1951. godine neprekidno drže uskladištene velike količine deficitarnih sirovina i drugih materijala, namenjenih prevenstveno za krizne i ratne situacije, ali i za intervencije na tržištu u slučaju potrebe. Stvaranju materijalnih državnih rezervi veliku pažnju pridaje i SSSR, jer »iskustvo pokazuje da u modernom ratu dobija onaj ko raspolaže kako proizvodnim tako i ljudskim, sirovinskim i drugim materijalnim rezervama.«¹⁶

U nekim zemljama (Švedska, Švajcarska), u okviru organizacije opšteg sistema odbrane, postoji i sektor za ekonomsku odbranu, koji se — pored ostalog — stara za blagovremeno obezbeđenje zaliha *strategijskih sirovina* i uslova za normalno funkcionisanje ratne privrede.

Pošto se rezerve *strategijskih materijala* stvaraju uglavnom za krizne i ratne situacije, to se određuje i njihov prioritet. U tom smislu prvenstvo se daje obezbeđenju sredstava ratne tehnike i uslova za neprekidnu (i ubrzanu) proizvodnju vojne industrije, zatim sanitetskog materijala, hrane i energetske izvoru. S obzirom na značaj tih materijala i posledice do kojih bi moglo doći u slučaju prekida njihovog uvoza, i vlastita proizvodnja treba da bude orijentisana na te grupe proizvoda.

U sagledavanju ekonomskog rata i njegovih mogućih efekata u našim uslovima, uvek se polazi od činjenice da je Jugoslavija otvorena zemlja i u znatnoj meri ovisna od vanjskog tržišta. Usvajanjem privredne reforme 1965. godine, usvojili smo i jedno od bitnih strateških opredeljenja — uključivanje naše privrede u međunarodnu podelu rada. U realizaciji te orijentacije uvek se ima u vidu da se Jugoslavija, kao nesvrstana zemlja, nalazi na izvanredno važnom *strategijskom prostoru*, koji svojim položajem privlači pažnju stranih sila. Zbog toga je, pored težnje da u što većoj meri zadovoljimo naše potrebe iz vlastitih izvora, posebno kada je u pitanju materijalno obezbeđenje oružanih snaga, stalno prisutna i težnja ka prostornoj diverzifikaciji, tj. potrebi razvoja ekonomskih i vojnoekonomskih odnosa sa što većim brojem zemalja, pre svega sa nesvrstanim.

¹⁶ N. Voznesenski: »Ratna ekonomika SSSR-a u periodu Otadžbinskog rata«, str. 126.

Ukoliko bi težište u razvijanju ekonomskih odnosa bilo izraženo prema jednoj ekonomskoj ili vojno-političkoj grupaciji, to bi moglo, u određenim uslovima, da ima teške posledice kako u odnosu na privredu zemlje tako i na vojne i odbrambene mogućnosti.

Zaključak

Velika koncentracija vojne moći, naročito nuklearne, u arsenalima supersila i blokova, s jedne, i sve veći stepen urbanizacije njihovih teritorija, s druge strane, utiču na to da se oni uzdržavaju od neposredne vojne, posebno nuklearne konfrontacije, jer uviđaju da u takvom sukobu ne bi bilo ni pobjednika ni poraženog.

U nastojanju da izbegnu neposrednu vojnu konfrontaciju, a time i ogromna međusobna razaranja, supersile (i blokovi) se ne odriču svojih političkih i strateških ciljeva — razbijanje suprotnog bloka i proširivanje vlastitog modela društveno-ekonomskog uređenja na njegovu teritoriju. Pošto ne mogu vojnim, to oni pokušavaju da postignu drugim (političkim, ekonomskim) sredstvima.

Supersile, svaka za sebe, teže proširivanju svog prisustva i uticaja i na ostale, vanblokovske zemlje. Međutim, pošto otvorena agresija nije popularna, a u određenim uslovima je i nerentabilna, što se pokazalo naročito u vojnom angažovanju SAD u Vijetnamu, to one nastoje, kada god je to moguće, da svoje ciljeve prema zemljama tzv. trećeg sveta ostvare drugim, nevojnim sredstvima, uključujući sredstva i oblike ekonomskog rata.

Na kraju, treba istaći i to da mere ekonomskog rata, koje su u posleratnom periodu preduzimale velike sile protiv ekonomski slabijih i malih zemalja, nisu bile uspješne. Te mere su otežavale položaj zemalja protiv kojih su preduzimane, ali ih nisu »bacile na kolena« pred ekonomski i vojno jačom silom. Narodna Republika Kina, Kuba, Demokratska Republika Vijetnam i druge zemlje protiv kojih su preduzimane slične mere, očuvale su svoju nezavisnost.

U tom smislu poseban primer je Jugoslavija, prema kojoj su primenjivane raznovrsne forme ekonomskog rata od strane i jedne i druge supersile i blokova, a koja je održala svoju političku, ekonomsku i vojnu samostalnost.